

Lejla Žujo-Marić

U POHOD KROZ PROSTOR I VRIJEME
**KNJIŽEVNI PORTRET BLAGAJA U NEKIM
TEKSTOVIMA IBRAHIMA KAJANA**

Ovo je taj put. Penješ se po stijenama, a silaziš niz vrijeme.

(Kajan, 2022)

Sažetak: Blagaj je važno mjesto bosanskohercegovačke historije i kulture, prostor inspiracije i umjetnosti, kontinuiteta života i stvaranja, ali i prostor koji oslikava mentalitet bosanskohercegovačkog čovjeka na historijskoj vjetrometini. Cilj ovoga rada je pokazati na koji način se oblikuje književni portret Blagaja u odabranim tekstovima Ibrahima Kajana, te kako se tragovi kulturne baštine posredstvom književne riječi kondenzuju u simbole stvarajući novi prostor pamćenja.

Ključne riječi: Blagaj, Blagajske vedute, Tragom bosanskih kraljeva, putopisna forma

Šta zapisujem i šta bi zapisano biti moglo? pitanje je koje autoreferencijalno otvara Ibrahim Kajan u svom putopisnom dnevniku *Tragom bosanskih kraljeva*, a odgovor se može tražiti i otkrivati iz više uglova putovanjem kroz različite žanrove u kojima se stvaralački pronalazi ovaj pisac. Vrijedi se na početku prisjetiti da je Ibrahim Kajan u svijet književnog stvaranja uplovio poezijom potom okušavajući se u romanu i drami dok je početak novog vijeka naznačio

afinitet ka tzv. *rubnim književnim žanrovima*, odnosno, kako književna kritika precizira – formi putopisnog eseja. Ipak, kroz književnokritičke tekstove povodom književnog rada Ibrahima Kajana ističe se upravo ta lirska nit kao svjedočanstvo pjesničkih početaka bez kojih su nezamislivi i svi drugi oblici njegovog pisanja.

Propitujući ukupnost identiteta Mostara kroz pojave u kulturi i književnosti, Elbisa Ustamujić u svojoj knjizi *Iz književne i kulturne riznice Mostara* donosi tekst pod naslovom *Intertekstualni doticaji u poeziji Ibrahima Kajana* gdje objašnjava prostorno - vremenske okvire u kojima se oblikovala njegovog pjesnička riječ, a kojih se važno prisjetiti i ovim povodom

Ibrahim Kajan prve pjesme objavljuje početkom šezdesetih godina i pripada generaciji koja se formirala pod utjecajem postmodernizma i egzistencijalističkih misaonih usmjerenja. Ibrišimović, Sidran, Kajan uzrastali su u neposrednom ozračju uspjeha romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića i „Kamenog spavača“ Maka Dizdara. Njihov uspjeh, bez sumnje, inspirativno je djelovao i hrabrio mlade na potragu za korjenitošću vlastitog bića i samosvojnošću glasa u osebujnom geografsko – historijskom, duhovno – religijskom i kulturološkom bosanskohercegovačkom prostoru. Upravo iz kompleksnosti naslijeđa: islamske misaonosti, poetike misticizma, slavenske folklorne tradicije i južnog podneblja rodnog Mostara, Kajan vuče motiviku i simboliku kojom konzistentno gradi i nadograđuje svoj lirski kosmos.¹

Ako bi se ovim slijedom trebao odrediti habitus Kajanovih recentnih djela kao što su *Grad velike svjetlosti*, *Put u Blagaj*, *Tragom Božijih poslanika*, onda bi se grad izdvojio kao tačka jakog simboličkog potencijala u kojem su isprepletene silnice ličnog i kolektivnog traga, a vrijeme nataložilo znakove otvorene svima koji ih umiju čitati i slijediti. Grad se pokazuje ne samo kao prostor kretanja, pamćenja i historije, nego kao prostor koji ima tekstualna obilježja i može se čitati – naravno, ukoliko posjedujemo znanje.

Pritom, peru Ibrahima Kajana nisu bliski samo oni gradovi koje danas dominiraju kao centralni na geografskoj i političkoj karti Bosne i Hercegovine. Naprotiv, odlazi mnogo dublje u prošlost, u gradine, čaršije i kasabe koje su spletom različitih društveno – historijskih okolnosti te smjenama historijskih epoha ostale na rubovima puteva i moderne urbanizacije. Istovremeno, riječ je

¹ Ustamujić, Elbisa: *Iz književne i kulturne riznice Mostara*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca Podružnica Mostar, Mostar, 2016, str. 171-172.

o gradovima obogaćenim historijskim naslagama, podjednako obremenjenim i snažnim umjetničkim potencijalom. Također, tu su i prostori koji su sa svim elementima urbanizacije obilježili bosanskohercegovačku historiju kroz gotovo sve njene epohe.

Jedan od takvih je Blagaj koji je u Kajanovom književnom djelu prisutan i kao prostor na kojem se lomi historija i prepliću elementi različitih kulturnih sinkretizama, ali je također i prostor fikcionalnih obilježja, posebno kada je dio karakterizacije junaka i razumijevanja njihove psihologije, motivacije, ali i društvenog statusa. Simbolično se javlja i u poeziji kao refleksivno mjesto promišljanja o sebi i sopstvenim korijenima.

Blagajske vedute objavljene 2017. godine zbirka je putopisnih eseja koja pokazuje mogućnosti čitanja iz više uglova. Putopisni eseji su raspoređeni uz poštivanje vremenskog kontinuiteta – od prvih pomena Blagaja, ilirskih gromila i rimskih kohorti, preko historije srednjovjekovlja i osmanskog perioda, austrougarskog doba, velikog dvadesetog vijeka do savremenog doba. Iz panorame blagajske historije oživljavaju historijske ličnosti, obilje prirodnih ljepota, kulturno – historijski spomenici, ali i napušteni, ruševinski prostori.

Kada propitujemo ovu zbirku putopisnih eseja kroz pripadnost žanru, uvjeravamo se da je putopis, nekoć rubna književna forma, pokazala mogućnost pomjeranja ka centru, te otvorenost i ka drugim medijima komuniciranja. Uz to, ovi putopisni eseji obogaćeni su, kako je uočeno, motivima iz vizuelnih umjetnosti kao što su porodične fotografije ili slike renomiranih bosanskohercegovačkih slikara čime se pokazuje intermedijalna tendencija u savremenim putevima stvaranja, a koja se afirmira i Kajanovim pristupom. Ne smijemo zaboraviti da ovakav karakter putopisnih eseja jeste izgrađen i u suodnosu sa onim što podrazumijeva definicija pojma *vedute* čije je porijeklo vezano uz likovnu kritiku, ali je svoje mjesto našlo u književnosti gdje se donosi sljedeća definicija

*Pojam vedute primjenjiv je i kada je riječ o verbalnim, književnim tekstovima. Ovdje je na nama da predložimo da se pojmom vedute nazivaju oni dijelovi proznih, pa i pripovjedačkih tekstova, ali i stihotvoračkih cjelina (fragmenata ili cijelih pjesama) koje možemo izdvojiti iz strukture zbog njihove orijentacije na likovnost u predočavanju gradske zbilje, ili pak urbanih intervencija u prirodi, pa i kultivirane, umjetne prirode (parkovi!)*²

2 Flaker, Aleksandar, *Književne vedute*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999, str. 26-27.

Osim žanrovskih obilježja, potrebno je ovdje istaknuti i prirodu Kajanovog teksta koju odlikuje intertekstualnost. Tako je monološka svijest razgranata u kontinuirani dijalog sa različitim sferama i drugim tekstovima: od dijaloga sa historijom kao metanaracijom koju valja propitati i promatrati kao znakove u prostoru i vremenu, tako i sa usmenom narodnom tradicijom, legendama, mitovima, ali i pseudočinjenicama koje je potrebno ogoliti i postaviti u suodnos sa istinom koja neporecivo svjedoči iz svakog blagajskog kamena.

U četvrtom, proširenom i popraavljenom izdanju knjige *Tragom bosanskih kraljeva* iz 2022. godine grad iz kojeg se protežu silnice putovanja jeste Mostar, grad velike svjetlosti. Međutim, onoga trenutka kada se iz njega pokreće naracija o bosanskohercegovačkim gradovima, ruševina Starog mosta je parabolična tačka iz koje se može čitati historija Bosne i Hercegovine kroz vrijeme, te bi se slijedom ideje Dževada Karahasana o ruševinskim žanrovima percipirala kao metafora cijele kulture.

Iz Mostara putovanje vodi u Blagaj što je tema cjeline pod naslovom *Kuća Kosača na Blagaju, velikih bosanskih vojvoda*. Uvodni dio ovog poglavlja otvara se citatnim prisustvom odlomaka iz *Putopisa* Evlije Čelebije, a u čijem je fokusu Blagaj, pa se Kajanov i Čelebijin tekst ogledaju jedan u drugome stvarajući mrežu tekstova kojima je zajednička tema Blagaj. Cijelo poglavlje jasno prati motiv kretanja, što je i očekivano s obzirom na izbor žanra, no putovanje je mnogo više od fizičkog i smisao daju unutarjni pejzaži duha.

I dok je Evlija Čelebija u svom putopisu Blagaj posmatrao kao strani prostor i iz perspektive putnika kojeg šalje veliko Osmansko carstvo da zabilježi osvojene prostore i time potvrdi svoju vojno – političku moć, književni tekstovi *Tragom bosanskih kraljeva i Blagajske vedute* Ibrahima Kajana pokazuju put kojim se umjetnik kreće kroz prostor sopstvene domovine, otkrivajući sinkretički karakter njenih identiteta, naslage vremena i simbole trajanja kroz historiju. Također, Blagaj je ono težište u kojem se iz rukavaca mikrohistorije uočavaju elementi cjeline donoseći uvid u kompleksnost naslijeđa u bosanskohercegovačkom kontekstu. Tako osmišljen prostor simbolizira upravo ono što je u osnovi značenja pojma *vedute* – stajna tačka iz koje se posmatra kretanje ove zemlje kroz historiju, kulturu, književnost, arhitekturu i brojne druge elemente kulture življenja.

Grad na litici u vrtlogu duboke, ali još uvijek nedovoljno ispitane historije razvija se kao jedna od najstarijih utvrda i administrativnih središta, a

njegovi tragovi u prethistoriji i ranijem antičkom periodu pamte se kroz obrasce narodnog, usmenog pamćenja, mitove i legende. Tek historija srednjeg vijeka sistematičnije progovara o svojim protagonistima sa ovog prostora. Sjećanje na njih živi u usmenim predanjima Blagajaca i jedna su od formi pamćenja koja se prenosi kroz vrijeme na buduće generacije. Gotovo se metonimijski izdvaja ličnost Stjepana Kosače i njegovih potomaka čije životne sudbine pokazuju neumitnost bosanskohercegovačke historije i određenost njome svakog čovjeka sa ovih prostora. Stjepanovi potomci, kćeri Mara i Katarina, te sinovi Vladislav, Vlatko i Stjepan ispisuju historiju srednjevjekovlja i osmanske uprave, ali u književnom djelu Ibrahima Kajana ovi historijski junaci dobivaju i literarne vrijednosti postavši simbolima iznad prostora i vremena pokazujući da diskurs historiografije postaje nedovoljan za cjelovitu sliku autentičnosti življenja na ovim prostorima.

Osmansko razdoblje u Blagaj je donijelo novi tip arhitekture i duhovne naslage sufizma, ali i književni izraz koji će ispjevati *jedan blagajski genij*. Riječ je o Fevziji Blagajcu i njegovom čuvenom *Bulbulistanu*, tekstu nadnaravne književne ljepote u kojem je pored slijeđenja uzusa orijentalne poetike nemoguće ne primijetiti duh blagajske klime i bogatih naslaga kulturnog pamćenja poetiziranih na visokom umjetničkom nivou.

Struje naracije dalje vode do blagajske tekije i njenog historijata koji se ne može tumačiti bez spoznanja o historijskom kontinuitetu Blagaja kao ni bez narodnih predanja i brojnih legendi sa lokalnih, ali i širih prostornih odrednica, jer kako potcrtava autor

„prije svakog znanja, stoji narodna imaginacija – ona uza sve naknadne spoznaje, traje kroz vrijeme potpuno neovisno od kulturoloških nadgradnji i nerijetkih lutanja“³.

Stiješnjena između vrela Bune i stjenovitog brda, tekija nesumnjivo svjedoči snazi duhovnosti, širini i otvorenosti prema svima koji je pohode. Blagajski urbani prostor nezamisliv je bez stambenih kompleksa izgrađenih u duhu osmanske arhitekture u susretu s mediteranskim kulturnim krugom, a takve su Velagićevina, Kolakovića kuća – atribuirana kao *komadić Dženneta na zemlji*, i to na zemlji blagajskoj. Kontinuitet osmanske gradnje, pored navedenih, čine hanovi, mostovi i hamami, a Kajan prateći njihovu sudbinu

3 Kajana, Ibrahima, Put u Blagaj (Blagajske vedute), autorsko bibliografsko izdanje, Mostar, 2017, str. 25.

kroz vrijeme uočava paradoksalnost zla, prolaznost svakog političkog sistema, ali i snagu ljudskog pamćenja u kojoj se i sada čuva izvorna ljepota i namjena ovih građevina. Na mapi blagajskog kulturnog pejzaža nezaobilazni centri duhovnosti su Božije kuće, od kojih se posebno po monumentalnosti izdvajaju sultan Sulejmanova džamija *od mostarskog mosta starija*, zatim Pravoslavna crkva u čast Vasiliju Ostroškom i Crkva Presvetog Trojstva i sve su dokaz da „u Blagaju ništa ne strši – ni sufijska tekija s ruba srednjovjekovlja, ni Carska džamija iz 16. st, ni crkvice lijepe poput zaboravljenih gravura starih europskih majstora“⁴.

U građenju književnog izraza u kojem je središnji motiv grad Blagaj, Kajan poseže za komunikacijom sa drugim tekstovima gradeći mrežu intertekstualnosti. S obzirom na to da putopisni esej kao forma polazi od realnih prostora i dokumentarnosti, bitno je skrenuti pažnju na elemente kojima se postiže literarizacija.

U prvom redu izuzetno je važna komunikacija Kajanovog teksta sa kulturom, bilo da je riječ o njenom usmenom ili pisanom izrazu. Obje forme su podjednako bitne jer daju jezgro literarnoj naraciji. Zato je važno naglasiti da se historija Blagaja duže može pratiti kroz usmeni narodni izraz nego kroz druge forme znanja i to je činjenica koju autor osluškuje u kreiranju naracije. Jedna od središnjih legendi jeste ona o Sari Saltiku, heroju mitskih razmjera čije je porijeklo iz pravremena dobilo univerzalno značenje u narodnom pamćenju postavši simbolom borbe i pobjede nad zlom. Elementi srednjovjekovlja u Blagaju nisu dati samo kroz historijske ličnosti toga doba, nego i kroz intertekstualni dijalog kojim se priziva tekst srednjovjekovne kulture. Riječ je o fragmentima iz administrativno – pravne korespondencije sa dubrovačkim vlastelama s ciljem uređivanja imovinskih odnosa i poštivanja testamenta oca Ahmet – paše Hercegovića, Stjepana Kosače, a u *Blagajskim vedutama* je citiran u sklopu dijela o Stjepanovom sinu. Upravo su administrativno – pravni spisi oni koji potvrđuju hiljadugodišnji kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine te opstojnost i originalnost njene kulture u odnosu na cjelokupni južnoslavenski svijet, te nije slučajno da su našli mjesto u blagajskom prostoru, kao i u Kajanovom tekstu.

Osmansko razdoblje je također prisutno kroz tekstualnost gdje Kajan citatno donosi tekst tariha u Mujezinovićevom prijevodu na bosanski jezik

4 Isto, str. 53.

kojim je autorski tekst dodatno dotematiziran prizivajući duhovni prostor orijentalnog kulturnog kruga

I u putopisnom dnevniku *Tragom bosanskih kraljeva*, putovanje kroz Blagaj nezamislivo je bez usmene narodne kulture, anegdotalnih crtica u kojem je *Šeher Blagaj, a kasaba Mostar* i gdje se odnosi moći bosanskih i osmanskih snaga, bez obzira na tumačenja historijske nauke, najduže pamte kroz usmena narodna predanja i legende. Po jednoj od njih Blagaj je sudbonosno mjesto otpora prema najezdi Osmanlija snažno odbranjeno iz Kosačinog bastiona s vrha litice, ali i prostor odakle se može čitati o sutonu bosanskog kraljevstva. U ovom, ujedno i najobimnijem dijelu putopisnog dnevnika, dominantna su lica bosansko - humskog srednjevjekovlja utkana i u profil blagajske historije i narodno pamćenje, a riječ je o Stjepanu Vukčiću Kosači, njegovim potomcima Vladislavu, Vlatku i Katarini.

Poseban afinitet Ibrahim Kajan ima prema sudbini žene u historijskom vrtlogu spletki i borbe za vlast, te u fokus stavlja predstavnice bosansko - humskog plemstva. Riječ je o Katarini, historijskoj ličnosti, koja je literarizirana u više žanrova u književnom stvaralaštvu ovoga pisca: drami, romanu, a potom i putopisnom dnevniku *Tragom bosanskih kraljeva*. U ličnosti kraljice Katarine ogleda se sjevremenska priča o sudbini bosanske žene suočene sa neizvjesnošću historije koja je postavlja pred sudbinske skretnice – kako pred ratovima i razmirjima održati porodicu na okupu, ali i kako sačuvati samu sebe u naplavama novih vremena. U tekstu *Katarina, kraljica bosanska Ibrahima Kajana* Dijana Hadžizukić zapaža da „Katarina kraljica bosanska, iako svojim sižeom obuhvata posljednje veče u životu bosanske kraljice, uz samo dva lika i nekoliko predmeta, fabularno priča priču o cjelokupnom Katarininom životu, porodici, Bosni, spletkama i utjecaju velikih sila na propast Bosanskog kraljevstva“⁵.

Kajan u putopisnom dnevniku *Tragom bosanskih kraljeva* traga za detaljima iz Katarininog djetinjstva i rane mladosti neraskidivih od blagajskog prostora. Zapušteni prostori blagajskog starog grada, strme staze i ruševine kojim kroče (puto)pisac i njegovi savremenici, ambijent su u kojem progovara i bosansko - humska i porodična historija kraljice Katarine, a njena se sudbina svjedoči iz pozicije savremenosti koja nikada nije lišena dubokih naslaga prošlosti. Ruševinski prostori znakovito progovaraju iz Kajanovih putopisnih tekstova, te nose ona značenja o kojima je Dževad Karahasan pisao u svom

5 Hadžizukić, Dijana, *Književna Hercegovina: ogledi o piscima i književnim pojavama*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014, str. 91.

Dnevniku selidbe objašnjavajući ih kao znakove cijele kulture jer „ruševine govore, sadrže značenja i smislove, a zadatak poetike ruševine bio bi pomoći da se ta značenja i smislovi shvate“⁶.

Biografski elementi iz života tragične historijske junakinje prepliću se s prostorom i vremenom tvoreći jezgrovitu cjelinu, a pripovijedanje je lirski amalgamirano detaljima iz Katarininog djetinjstva i rane mladosti, *iz izgubljenog raja*, kojima potpuni kontrast čine prostorno – vremenski okviri u drami i romanu fokusirani na posljednje dane u tamnom egzilu bez roda i doma. Uz svu kompleksnost porodičnih, kulturnih i religijskih prilika u kojima je odrastala Katarina Kosača, njena ličnost je simbol istinskog bosanskog duha – bogatog identitetskim sinkretizmima s humanističkim kvalitetama miroljubivosti i plemenitosti.

U prizivanju historijskih ličnosti pisac skreće pažnju i na diskurse u kojima se oni pojavljuju: od naučnog do umjetničkog, od historiografskog do literarnog pritom ne zanemarujući ni naučnike koji su svojim istraživanjem doprinijeli otkrivanju bosansko – humskog srednjevjekovlja javnosti, poput Ćire Truhelke, Nade Klaić i Pavla Anđelića.

Slijedom znakova humske, kamene zemlje i njene kulturne baštine, u Kajanovim tekstovima o Blagaju jedan od važnih prostora jesu groblja i haremi. Oni nisu samo svjedočanstvo o kontinuitetu života, nego i znakovi koji se ne smiju zanemariti u čitanju *blagajskog teksta*. U njima se odgonetaju tajne ljudskog postojanja na zemlji humskoj, propituje višeslojnost identiteta, te naslućuju sudbine pokojnika znanih i neznanih, koji su davno napustili ovaj svijet. Isprepletenost gromila, nekropola, harema i grobalja i svijet mrtvih iz kojeg oni dolaze, put su do kulture pamćenja koja se ne može razumjeti ukoliko živi nisu u kontinuiranom susretu s mrtvima i njihovim historijskim iskustvom. Tim jezikom govori i lirski subjekt u pjesmi *Predak: „Ibrahime, sine, Stipanov, sine Vlkov, sine cara zmijskoga!/Gdje je jelen koji čuva tvoju staru dušu, gdje si ostavio/Svoju kost i svoje meso“*. Pjesma je dio zbirke *Nakon potopa* objavljene 2021.godine a satkane iz četiri cjeline s naslovima *Sveto janje, Nakon potopa, Daleko putovanje, Zalazak sunca* u kojoj, između ostalih po ocjeni recenzenta Seada Husića, „Kajan korespondira s vlastitim zavičajem – humskom zemljom – precima uklesanim u kamenu, stihu, zapitan nad njihovom odnosno nad vlastitom sudbinom“⁷.

6 Karahasan, Dževad, *Dnevnik selidbe*, Connectum, Sarajevo, 2010, str. 68.

7 Sead Husić, „Odgonetanje sebstva“, u: Ibrahim Kajan, *Nakon potopa*, Opatija, 2021, str. 77.

Portret Blagaja u tekstovima Ibrahima Kajana mnogo je više od potrage za naslagama kolektivnog i ličnog identiteta, to je put u mehanizme sjećanja i pamćenja, plod ukupnog autorovog interesovanja za formama bosanskohercegovačke kulture i njenim simbolima kroz prostor i vrijeme.

ON A JOURNEY THROUGH SPACE AND TIME
LITERARY PORTRAIT OF BLAGAJ IN SOME TEXTS BY
IBRAHIM KAJAN

SUMMARY:

Blagaj is an important place of Bosnian history and culture, a space of inspiration and art, continuity of life and creation, but also a space that reflects the mentality of the Bosnian people in the historical whirlwind. The aim of this work is to show how the literary portrait of Blagaj is shaped in the selected texts of Ibrahim Kajan, and how traces of cultural heritage are condensed into symbols through the literary word, creating a new space of memory.

Key words: Blagaj, Journey to Blagaj/ Vedutas of Blagaj, Tragom bosanskih kraljeva, travelogue form

Izvori

Kajan, Ibrahim, *Put u Blagaj (Blagajske vedute)*, autorsko bibliografsko izdanje, Mostar, 2017.

Kajan, Ibrahim, *Tragom bosanskih kraljeva (Pogled u Bosnu)*, četvrto, prošireno i popravljeno izdanje, Mostar, 2022.

Literatura

Čengiđ, Almedina, „Zapisi o Blagaju“ u: Hercegovina, časopis za kulturno i historijsko naslijeđe str. 227- 237, Mostar, 2018.

Flaker, Aleksandar, *Književne vedute*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.

Hadžizukić, Dijana, *Književna Hercegovina: ogleđi o piscima i književnim pojavama*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2014.

Husić, Sead "Odgonetanje sebstva", str 75- 81 u: Ibrahim Kajan, *Nakon potopa*, Opatija, 2021.

Karahasan, Dževad, *Dnevnik selidbe*, Connectum, Sarajevo, 2010.

Ustamujić, Elbisa *Iz književne i kulturne riznice Mostara*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca Podružnica Mostar, Mostar, 2016.